

آموزش دعا و عبادات در کودکان

محقق:

جمیله سلیمانی

مدرسه علمیه حضرت فاطمه الزهرا «س» کوی علوی اهواز

زمستان ۹۹

بسم الله الرحمن الرحيم

چکیده

آموزش عبادت به فرزندان یکی از دغدغه های اساسی والدین است. از این رو با الهام از سیره می توان عبادات را در دو بخش واجبات و مستحبات به فرزندان آموزش و سنت معصومین داد. آموزش عبادات واجب همچون نماز و روزه برای کودک از ظرافت ها و پیچیدگی های خاصی برخوردار است و توجه به سن کودک، بهبود شیوه آموزش، ایجاد شرایط لازم و اهتمام برای یادگیری وی می تواند تا حدودی از دغدغه های والدین بکاهد. آموزش عبادات مستحبی مانند تلاوت قرآن کریم، ذکر و دعا از مولفه های اساسی در تربیت معنوی کودکان به شمار می رود. توانایی ایجاد انس با قرآن و ادعیه، زمینه شکوفایی استعدادهای معنوی فرزندان را فراهم و آنان را برای بهره مندی بیشتر از فیوضات عبادات معنوی مهیا می کند.

واژگان کلیدی:

آموزش، تربیت، عبادت، معنویت، سیره و سنت معصومین (ع)

فهرست

1	 مقدمه
3	 روش های آموزش دعا و ذکر
3	 (1) دعوت عملی به دعا و ذکر
4	 (2) توصیه به ذکر و دعا
5	 (3) تشویق اهل ذکر و دعا
5	 (4) ایجاد انس با دعا و ذکر
6	 نکات مهم پیرامون آموزش متن دعاها و ذکرها
7	 آموزش آداب دعا
8	 آداب دعا
8	 1. حمد و ثنای خداوند
8	 2. درود بر پیامبر (صلي الله عليه و آله و سلم) و اهل بیت (عليهم السلام)
9	 3. یادآوری گناهان، اقرار به آنها و استغفار
9	 4. بیان خواسته
9	 شروط دعا
9	 1. همراه بودن با عمل
9	 2. مخالف نبودن دعا با سنت های الهی
10	 3. توبه و دوری از گناهان
10	 روش های آموزش دعا و ذکر
10	 (1) دعوت عملی به دعا و ذکر اهل بیت (عليهم السلام)
11	 (2) توصیه به ذکر و دعا
12	 (3) تشویق اهل ذکر و دعا
12	 (4) ایجاد انس با دعا و ذکر

13	 ذکر و دعا
13	 (1) اصل دعا، خواستن است
14	 (2) آموزش دعا به فرزندان هنگام خواب
14	 (3) نخستین ذکر در کلام کودک
14	 (4) آموزش تسبیحات حضرت زهرا (س)
15	 عبادت واقعی
15	 تفاوت پرورش مذهبی با علم مذهبی
15	 مراقب دل زدگی باشیم
16	 سه ویژگی تربیت دینی
16	 تفاوت تربیت و بارآوردن
17	 پرهیز از اجبار
17	 جستجوی جواب
18	 ایجاد محیط دینی
18	 ایجاد زمینه
19	 خاطره های خوشایند
19	 ترغیب به مطالعه
20	 قالب های جذاب
20	 دیگر روش ها
21	 نتیجه گیری
22	 منابع و مآخذ

مقدمه

آموزش نماز و دعا و پرورش روحیه مذهبی مناسب برای اقامه ی آنها ، ابتدا از خانه شروع می‌شود و خانواده نقش مهمی در انتقال فرهنگ نماز و دعا از خود بروز می‌دهد. آنچه در مورد فرزند در گرایش به این دو امر مهم است، وجود انگیزه است، و آنچه در تربیت و آموزش اهمیت دارد، رسوخ روح معنوی دعا و عبادت به اعماق دل اوست، نه تحمیل فرم و قالب به او. زمانی آموزش به توفیق می‌انجامد و قرین موفقیت می‌گردد که با احساس خوشایندی همراه باشد.

بدون تردید همه انسان ها به طور فطری استعداد و گرایش به نیایش دارند، اما آنچه که درباره کودکان و نوجوانان مهم است، چگونگی روش های آموزش و نحوه ارائه و انتقال این ارزش هاست.

آداب و عبادت های مذهبی چون پاسخی به عالیتترین نیازهای معنوی انسان است، اگر به طور طبیعی و با جلب رضایت قلبی جوانان ارائه شود، احساس خوشایندی در آنان برمی انگیزد و آنان را به راحتی جذب می‌کنند، چرا که احساسات و عواطف، مهمترین نقش را در تکوین و رشد و پرورش شخصیت جوان دارد. بدیهی است زمانی که نوجوان در معرض یادگیری و آموزش احکام و عبادات قرار دارد، لازم است از قبل برای این موضوع زمینه سازی شود تا همراه با آموزش، احساس خوشایندی در او ایجاد گردد و به این ترتیب، نتیجه ای مطلوب به بار آورد. در این صورت، تقویت چنین گرایش فطری نیز بسیار آسان و طبیعی خواهد بود. کسب عادت ها و رفتارهای مذهبی پیش از آنکه متأثر از اندرزها و سخنان والدین باشد، معلول پذیرش رفتار، عواطف و احساسات مرتبط و همراه با مهر و محبت آنان است.

با بر انگیزتن احساساتی خوشایند در حین انجام فرایض مذهبی در کودکان و نوجوانان، زمینه یادگیری رفتارها و احساسات مطلوب فراهم می‌گردد و این نیز به نوبه خود موجب تقویت انگیزه و گرایش به نیایش و ارتباط با پروردگار متعال می‌شود. یادگیری بیشتر رفتارها و گفتارهای کودکان و نوجوانان، بر اساس مشاهداتی است که نسبت به اعمال والدین دارند و احساسی که فضای ارتباطی خانواده در آن ها پدید می‌آورد. در کانون خانواده است که گرایش دینی افراد تقویت می‌یابد و خمیر مایه شخصیت مذهبی در آنان تکوین می‌یابد. در همین مکان است که رغبت ها، احساسات خوشایند و ناخوشایند و رفتارهای متعادل و نا متعادل و نگرش ها و باورهای درست یا غلط منعقد می‌گردد.

حقیقت دعا و نیایش عشق به خالق زیبایی ها، عظمت ها، جهش به سوی کمال مطلق و علم مطلق و پرواز بسوی بی نهایت و معبود لایتنهای است. به تعبیری دعا و نیایش عبارت است از تضرع و ناله و طلب یاری و استعانت و گاهی يك حالت کشف و شهود روشن و آرامش درونی و مستمر دورتر از اقلیم همه محسوسات.

در این مقاله ابتدا 4 راه بسیار ساده برای آموزش دعا و عبادت به بچه ها و داشتن ایمان و اعتقاد، آورده ایم:

(۱) با هم دعا کنید

اولین روش برای آموزش راجع به خدا به بچه ها ،دعا خواندن است.دعا کردن حتما نباید خیلی پیچیده باشد، و همین طور نباید خیلی طولانی باشد خصوصا در اوایل آموزش.اما این کار راه ارتباط بین

آب کم جو تشنگی آور به دست تا بجوشد آبت از بالا و پست

در روایات زیادی نقل شده است که اهل بیت علیهم السلام از فرزندان خود سؤالاتی می پرسیدند. به عنوان نمونه علامه مجلسی حدیث مفصلی از معانی الاخبار نقل می کند که امیرالمؤمنین علی علیه السلام سؤالات زیادی را از دو فرزند خود امام حسن و امام حسین علیهم السلام پرسید و پاسخ آن ها را جویا شد. در پایان این سؤال ها به یکی از اصحاب رو کرد و فرمود: «این حکمت ها را به فرزندان یاد دهید که به آن ها عقل، دوراندیشی و تفکر را یاد می دهد.»¹

ایجاد محیط دینی

بگذاریم کودکان آزادانه در محیطی معنوی که ما برایشان ایجاد می کنیم، با مسائل مذهبی انس بگیرند. یک کودک آن چه را به طور منظم در محیط خانواده می بیند، نسبت به آن انس پیدا می کند و همین انس اولیه، زمینه را برای یادگیری و انجام فرایض دینی در مراحل بعدی فراهم می آورد. مشاهده عبادت و نمازی که اعضای بزرگ تر خانواده به صورت منظم در شبانه روز انجام می دهند، در ذهن و روان کودک نقش می

بندد و نوعی انس روحی نسبت به این اعمال و آداب در او به وجود می آورد. با توجه به حس تقلید در کودک، معمولاً مشاهده می شود که کودک از دوسالگی حرکات پدر و مادر را تقلید می کند و برخی کلمات را به طور ناقص تکرار می کند. این حرکات به تدریج کامل تر می شود و کودک گاهی در کنار پدر و مادر به نماز می ایستد. اگر این حرکات کودک با نوازش و تشویق والدین همراه شود، بر رغبت کودک نسبت به این مسائل افزوده خواهد شد و خاطره ی شیرینی از آن ها در ذهن و روان او باقی می ماند.

همین تاثیرات روحی و خاطرات شیرین در آینده ی کودک و جهت گیری های بعدی او بسیار مؤثر است و در واقع اولین سنگ بنای تربیت دینی و الهی کودک در این سال ها گذاشته می شود. بنابراین، نباید این قبیل اعمال یا حرکات کودک را بی اهمیت تلقی کرد. این فرصت از نظر ایجاد آمادگی روحی برای شکوفایی ایمان در نهاد کودک بسیار مغتنم و با ارزش است و والدینی که برای پرورش دینی کودکان خود اهمیت قائل هستند، هرگز این فرصت را از دست نمی دهند.²

البته باید توجه داشت زمانی که کودک با دوستش بازی می کند. نباید او را مجبور کنیم که با ما نماز بخواند و یا برای آنان از ابتدای کودکی تکالیف دینی سخت معین کنیم، که در این صورت باعث دل زدگی کودک می شود و در نتیجه با عشق و علاقه در پی عبادت نخواهد رفت.

ایجاد زمینه

1 - شیخ صدوق_معانی الاخبار ص401

2 - محمدعلی سادات، رفتار والدین با فرزندان، ص93

والدین باید زمینه را برای عبادت کودک خود فراهم آورند. خانواده هایی که از فرصت دوران کودکی برای این منظور استفاده نمی کنند، در دوران بلوغ و نوجوانی معمولاً با مشکلات جدی مواجه می شوند، زیرا کسی که انجام تکالیف دینی را تا مرحله نوجوانی یا جوانی و بزرگ سالی به تاخیر انداخته است، هر چند به موازین دینی معتقد باشد، به علت نبود تمرین عملی و آمادگی روحی، معمولاً نمی تواند به راحتی به احکام دینی عمل کند. اغلب کسانی که در سنین بالاتر وظایف عبادی خود را انجام نمی دهند به مبانی دینی بی اعتقاد نیستند، بلکه قبلاً ورزیدگی و آمادگی لازم را به دست نیاورده اند و لذا اراده ی آن ها تابع اعتقادات آن ها نیست، یعنی فاصله و شکافی بین فکر و عمل آن ها وجود دارد، مگر این که از ایمانی محکم تر و اعتقادی قوی تر برخوردار بشوند، اما با ایمان معمولی و اعتقاد عادی، معمولاً غلبه بر مقاومت های درونی و نفسانی کار آسانی نیست.

بنابراین، استدلال کسانی که معتقدند کودک پس از رسیدن به حد تشخیص و نوجوانی، باید مسیر خویش را انتخاب کند، به صواب نزدیک نیست.

امیرالمؤمنین علی علیه السلام فرموده اند: «مَنْ لَمْ يَجْهَدْ نَفْسَهُ فِي صِغَرِهِ لَمْ يَنْبُلْ فِي كِبَرِهِ - کسی که قبل از بلوغ با خواهش های نفسانی خویش مجاهده نکرده باشد در بزرگی به مقام فضل و شایستگی نائل نمی شود.»¹ سعدی این مطلب را این گونه بیان کرده است:

هر که در خردیش ادب نکنند در بزرگی فلاح از او برخاست

چوب تر را چنان که خواهی پیچ نشود خشک جز به آتش راست

خاطره های خوشایند

اگر خاطره های خوشایند اعمال مذهبی، در دوران کودکی افراد وجود داشته باشند، در دوران نوجوانی آن تجربیات خوشایند به آنان کمک شایان توجهی خواهند کرد تا نگرش مثبتی به مذهب و آداب مذهبی داشته باشند. البته طبیعی است، افرادی که به دوران نوجوانی پا می گذارند، درباره ی آموخته های خود در دوران کودکی دچار شک و تردید می شوند. آنان با دست یافتن به رشد فکری، قدرت تفکر در مسائل و موضوعات اساسی؛ زندگی خود را پیدا می کنند و برای رسیدن به یک نظام فکری و عقیدتی که بتواند پاسخ گوی نیازهای فکری و عاطفی آن ها باشد، تلاش می نمایند.

ترغیب به مطالعه

از سوی دیگر در دوران بلوغ، همزمان با بیدار شدن سایر غرایز و نیازهای روانی، وجدان دینی و اخلاقی نیز در نوجوانان بیدار و فعال می شود و آنان را به تفکر درباره ی معنویات و حقایق دینی وای می دارد. به همین علت، یکی از نیازهای اصیل نوجوانان در این سنین، نیازها و انگیزه های دینی آن هاست. در این سنین، نوجوانان با کنجکاوی و خواست درونی، به دنبال دست یافتن به هویت عقیدتی هستند، به گونه ای که بتوانند در پرتو آن به زندگی روشنی دست یابند. سؤال های زیادی در

این دوران در باره ی مسائل فکری و اعتقادی برای نوجوانان مطرح می شود و آنان در پی یافتن پاسخ این پرسش ها به جست و جو می پردازند.¹

در این بین وظیفه والدین است که فرزندان خود را با کتاب و مطالعه آشنا کنند، تا آنان در این سنین بتوانند جواب سؤالات خود را از کتاب های مفید به دست آورند و راه رشد و ترقی برای آنان باز شود.

قالب های جذاب

هم چنین والدین و مربیان وظیفه دارند که همیشه با کودکان، نوجوانان و جوانان رابطه ای دوستانه داشته باشند، تا آنان بتوانند، آزادانه و راحت نظریات و حرف های خود را بیان کنند و والدین و مربیان آمادگی قبلی داشته باشند که - با جواب های روشن، سازگار با ذهن آن ها و در قالب های نو و جذاب - به سؤالات آن ها دهند.

در آموزش های دینی و تشویق به عبادت باید از روش هایی استفاده کرد که حتی پیام ها و مطالب عادی و آشنای دینی و مذهبی در قالب طرح های تازه و بدیع و با موفقیت های خلاق برای آن ها مطرح شود. (البته قالب های سنتی جذاب هم بسیار مؤثر است). بدین طریق حس کنجکاوی و رغبت و تمایل فطری درونی آنان برانگیخته می شود و چون این برانگیختگی با نیازها و کشش های روانی - عاطفی در هم می آمیزد، یادگیری واقعی، تغییر رفتار و درون سازی ارزش ها و پیام ها حاصل می گردد.

برعکس، اگر بهترین و مقدس ترین و مهم ترین پیام ها و مواد آموزشی و تربیتی را بدون برخورداری از این اصل ارائه دهیم، به احتمال زیاد با دل زدگی و وازدگی در کودکان و نوجوانان مواجه می شویم.²

دیگر روش ها

روش های تربیتی دیگری که به تحریک حس مذهبی و تشویق به عبادت و بندگی کودکان و نوجوانان کمک شایان توجهی می کند، حضور آنان در فضایی مقدس، سیر و سیاحت در آیات هستی، آشنا ساختن با چهره های مؤمن و ذاکر، ارتباط دادن ایشان با پدیده های اطراف، که این همه به آن ها امکان می دهد تا خود از این نشانه های به ظاهر سامان نایافته بیرونی، سامان یافتگی درون را بیافرینند و این یکی از بهترین و عمیق ترین شیوه های تربیتی دینی و تشویق به عبادت در کودکان و نوجوانان است.³

1 - محمدعلی سادات، رفتار والدین با فرزندان، ص 100

2 - عبدالعظیم کریمی، همان، ص 129

3 - همان، ص 136

نتیجه گیری

در متون و روایات اسلامی بر دعا و ذکر خدا تأکید فراوان شده است. از آنجا که دعوت با عمل و رفتار بیش از دعوت با زبان و گفتار مؤثر است، پیامبر (صلي الله عليه و آله و سلم) و اهل بیت (عليهم السلام)، دیگران را با عمل به ذکر و دعا فرا می خواندند. همچنین دیگران را به ذکر و دعا توصیه می کردند؛ دعا کنندگان و ذاکران را تشویق و ترغیب می نمودند و با دستور به تمرین و تکرار، متریبان را با ذکر و دعا مأنوس می کردند و با توجه به اشرافی که به ضعف ها، موانع و نیازمندی های انسان داشتند، متن دعاها و ذکرها را به مردم می آموختند و از آنجا که بسیاری از مسلمانان با آداب و شروط دعا و ذکر آشنا نبودند، آنان به آموزش آداب ذکر و دعا اهمیت می دادند. از این رو انتظار میرود که والدین برای تفهیم مسایل دینی و آموزشی به خصوص در موارد مهمی همچون نماز و دعا سیره ی تربیتی اهل بیت علیهم السلام را الگو قرار داده و فرزندانی فاطمی و حسینی بزرگ کرده و تحویل جامعه دهند.

منابع و ماخذ

قرآن کریم

نهج البلاغه

- 1_ داوودی، محمد، حسینی زاده، سید علی (1397) کتاب سیره تربیتی پیامبر و اهل بیت (ع) (چاپ دهم)، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه
- 2_ عاملی، شیخ حر، وسائل الشیعة، جلد سوم
- 3_ آمدی، ابوالفتح، غرر الحکم، جلد اول، دارالکتاب اسلامی
- 4_ همای، جلال الدین، تفسیر مثنوی معنوی، جلد اول
- 5_ کریمی، عبدالعظیم (1394)، رویکرد نمادین به تربیت دینی، قدیانی
- 6_ کریمی، عبدالعظیم (1393)، تربیت آسیب زا، (چاپ سیزدهم)، انجمن اولیا و مربیان
- 7_ شیخ صدوق، معانی الاخبار، جلد اول، گوناگون
- 8_ سادات، محمد علی (1390)، رفتار والدین با فرزندان (چاپ سیزدهم)، انجمن اولیا و مربیان
- 9_ فضل طبرسی، حسن بن، (1311ق)، مکارم الأخلاق، جلد اول
- 10_ شیخ صدوق، امالی، موسسه الاعلمی للمطبوعات
- 11_ مجلسی، علامه، بحار الانوار، دارالکتب الاسلامیه